

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційну роботу

Кагамлик Світлани Романівни

**«УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ІЄРАРХІЯ РАННЬОМОДЕРНОГО
ЧАСУ: ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ТА ДУХОВНИЙ ВИМІРИ»**,

Подану на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук
за спеціальністю 07.00.01 – історія України

У ранньомодерний період православні ієрархи активно долучалися до громадського життя в усьому різноманітті його проявів, тож їхня діяльність потребує комплексного дослідження з урахуванням, з одного боку, їхнього духовного сану, а з іншого – загального життєвого досвіду. При цьому, з огляду на поступове включення українських земель до сфери впливу Російської імперії та відповідної православної церкви, існує гостра потреба виокремити й розглянути на загальному тлі постаті українських архіпастирів, причому як у духовному, так і в інтелектуальному вимірах. Розкриття теми дасть змогу суттєво доповнити знання про місце і роль владик у всіх сферах життя суспільства, а відповідно – про історію православної церкви та ранньомодерної культури загалом. Отже, тема, котру обрала для дослідження С. Р. Кагамлик, безумовно, є актуальною.

Дослідження, що стало основою дисертаційної роботи, підготовлено в межах науково-дослідних тем Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка: «Дослідження соціокультурних перетворень в історичному досвіді та сьогоденні української спільноти» (номер державної реєстрації 06 БФ034-01) і «Українство у світовому цивілізаційному процесі: історичний досвід та перспективи» (11БФ041-02) і повною мірою відповідає цим напрямам.

Рецензована робота містить анотацію й ключові слова українською і англійською мовами та складається з анотації, вступу, шістьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури, а також п'яти додатків.

У вступі (с. 29–36) є такі необхідні складові, як пояснення актуальності теми, коректно сформульовані мета й завдання, об'єкт і предмет дослідження, його хронологічні та територіальні межі, розкрито наукову новизну отриманих результатів, наведено інформацію про їх апробацію та структуру роботи.

Заслуговує на увагу неформальний підхід автора до вибору просторових рамок дослідження (с. 32–33), адже Світлана Романівна врахувала не лише межі Київської митрополії, Чернігівської, Переяславської й Білгородської єпархій, а й землі, куди архієреїв-українців призначали в часи Російської імперії (на території Росії, Білорусі, Монголії, Китаї), також було слушно відкладено на перспективу вивчення єпархій Правобережної України, підконтрольних Речі Посполитій.

Перший розділ (с. 37–78) традиційно присвячений характеристиці стану розробки проблеми, джерельної бази й висвітленню теоретико-методологічних засад дослідження.

У другому розділі (с. 143–208) визначено освітній рівень та інтелектуальний потенціал майбутніх владик. С. Р. Кагамлик запропонувала дуже доцільний підхід до їх оцінювання шляхом аналізу активності, починаючи з періоду до хіротонії. Небезпідставно велику увагу приділено ролі в формуванні особистості досліджуваних персоналій Київської Академії, а також інших закладів освіти, де вони навчалися.

У третьому розділі (с. 223–279) реконструйовано картину духовних цінностей українських ієрархів. Проаналізовано, що підштовхувало їх обирати духовне служіння, а також те, як вони самі оцінювали власне покликання й місце в суспільстві.

У четвертому розділі (с. 289–344) охарактеризовано ті напрями громадської діяльності, в яких архієреї мали змогу найповніше проявити свої інтелектуальні та духовні здобутки (проповідництво, місіонерство, добродійність), встановлено, що найбільш значущими для себе владики визнавали саме релігійно-духовні практики.

П'ятий розділ (с. 366–441) присвячено характеристиці виявів інтелектуального потенціалу архієреїв українського походження в

просвітницькій справі, зокрема традиції дбати про всебічний розвиток Київської академії.

У шостому розділі (с. 464–517) дисертантка надала узагальнену характеристику літературно-видавничої діяльності (з погляду жанрової й тематичної різноманітності) досліджуваних архієреїв протягом усього періоду їхньої творчості, включно з тим, який передував хіротонії.

Дисертація має високий рівень наукової новизни, адже автор, зокрема, вперше комплексно розглянула українську православну ієрархію водночас в інтелектуальному й духовному вимірах, застосувавши при цьому міждисциплінарний підхід; розробила критерії характеристики української православної ієрархії досліджуваного періоду, серед іншого – й тієї, що перебувала на службі в Російській імперії; реконструювала систему ціннісних орієнтирів архіпастирів українського походження; концептуалізувала й конкретизувала термін «могилянський інтелектуальний простір»; проаналізувала листування владик у контексті їхньої культурно-просвітницької діяльності, а також багатомовність церковних письменників та її застосування в контексті поліморфності української культури відповідної доби; ввела в науковий обіг численні нові історичні джерела, а також встановила, за якими ознаками діяльність української православної ієрархії можна розглядати як своєрідний соціальний феномен. У роботі набула подальшого розвитку значна кількість положень, отриманих на попередніх етапах розвитку історіографії.

Дуже інформаційно насиченими є додатки: А) «Переліки архієреїв за єпархіями» (с. 656–663), Б) «Склад архієрейських книгозбірень» (с. 664–667), В) «Зведені дані щодо освітньо-інтелектуального рівня українських ієрархів» (с. 668–689), а особливо – Г) «Біо-бібліографічний словник-довідник українських ієрархів» (с. 691–868), на котрі в тексті є відповідні посилання. В додатку «Д» наведено перелік публікацій автора, дотичних до теми.

В основу дисертації цілком виправдано покладені сучасні підходи до вивчення суспільних еліт (с. 68). Вибір термінології й дослідницького інструментарію автор обґрунтувала в підрозділі 1.3 (с. 64–77), котрий заслуговує

на високу оцінку завдяки докладному поясненню того, навіщо використовувався кожен обраний метод (загальнонауковий чи спеціально історичний) або підхід.

Завдяки широкій та репрезентативній джерельній базі (котра складається з матеріалів як інституційного, так і особового походження, належних до різних видів: актові документи, агіографічні твори, листи, заповіти, мемуари, тощо) й опрацюванню широкого спектру дотичних до теми праць (усього перелік використаних джерел і літератури містить 1223 позиції) в роботі вдалося дотриматись усіх вимог принципів історизму та об'єктивності.

Загальні висновки (с. 535–540) логічно випливають із попереднього викладу, є самостійними й попри лаконічність (яку врівноважують чітко виділені висновки до кожного розділу: с. 77–78, 207–208, 278–279, 343–344, 440–441, 519) дають змогу досягти сформульованих у вступі (с. 31–32) завдань.

На результати, отримані в роботі, можливо спиратися під час укладання підручників і навчальних посібників, навчально-методичних комплексів з історії України, історії православної церкви, україно- і релігієзнавства, історії української філософії для студентів закладів вищої освіти, для підготовки досліджень з історії української культури раннього нового часу, культурології. Положення та висновки, що виносяться на захист, може використовувати сучасне духовенство, передусім ієрархи, для вирішення проблем, які нині постають перед Українською православною церквою.

Наукові результати дослідження з достатньою повнотою висвітлено в 52 одноосібних публікаціях, з них 1 монографія; 37 статей у фахових виданнях (з них 3 у виданнях, індексованих у Web of Science, та 5 в іноземних виданнях); 11 публікацій за результатами наукових конференцій, а також 6 публікацій, котрі додатково розкривають тему (2 авторські монографії, 2 довідкові видання, 11 біографічних статей у 2 енциклопедичних виданнях), а також написаних у співавторстві 2 монографіях та 8 біографічних статтях у 2 енциклопедичних виданнях.

В цілому дисертантці вдалося розв'язати свої дослідницькі завдання й досягти загальної мети («проаналізувати інтелектуальний та духовний виміри української православної ієрархії ранньомодерного часу», с. 31), хоча робота

містить окремі стилістичні (русизми, канцеляризми, некоректно узгоджені відмінки й роди слів, уживання прізвища «Туптало» в давальному відмінку як «Тупталі», а не «Тупталу») й технічні (пропущені літери, пробіли, нерозрізнення тире та дефісів) недоліки.

Також висловимо певні зауваження до змісту дисертаційного дослідження С. Р. Кагамлик.

1. Надлишковим є твердження: «Особливої гостроти досліджувана тематика набирає в умовах надання Синодом Вселенського Патріархату Православній Церкві України Томосу про автокефалію» (с. 30), – в обґрунтуванні актуальності, бо значущість окресленої теми для фахових істориків надзвичайно вагома незалежно від подібних обставин (тим паче, автор надалі цілком дотримується необхідних для науковця засад конфесійної неупередженості), а подальше речення: «Звідси впливає безпосередня практична цінність пропонованої праці для сучасної української православної ієрархії з метою вирішення її важливих проблем...» (с. 30), – радше стосується пояснення практичної цінності роботи, для чого структура вступу передбачає окрему частину, котрої не виділено в рецензованій праці.

2. Визнаючи неабиякий внесок С. Р. Кагамлик в актуалізацію нових матеріалів із українських та російських архівосховищ, а також важливість інформації про те, де саме доступні для ознайомлення ці справи, для подальших поколінь науковців, зауважимо, що визнання місця зберігання чи публікації саме одним із критеріїв систематизації джерел, нехай і додатковим, не додає характеристиці їх інформаційного потенціалу (підрозділ 1.2, с. 57–64) глибини, а також відволікає увагу від суто змістових ознак аналізованих текстів.

3. Робота виграла б завдяки ширшому залученню не лише словесних джерел, а й зображень, на створення котрих впливали архіпастирі. Тим паче, автор на с. 300 відзначила важливість таких впливів.

4. Дисертантка підрахувала, що «враховуючи обмежені біографічні відомості щодо частини архієреїв, не менше половини з них (понад 50) (Курсив наш. – А. К.) походили з старої (річпосполитської), або нової (козацької) шляхти» (с. 66), але при цьому визнала знатність походження однією з визначальних

характеристик української церковної еліти (с. 66), що не видається цілковито переконливим при вказаному співвідношенні «знатних» та «незнатних» серед ієрархів.

5. При підготовці дисертації доцільно було б використати такі сучасні дослідження:

- Крылов А. О. «При поданной чрез посланников моих в Киев оказии»: контакты святителя Димитрия Ростовского с Киевом и Черниговом в 1701±1709 гг. // Вестник ПСТГУ. Серия II: История. История Русской Православной Церкви. 2016. Вып. 5 (72). С. 116–128.

- Лукашова С. С. Языковая среда в Киево-Могилянской академии в XVIII в. // Славянский альманах. 2017. № 3–4. С. 241–258.

6. Вказуючи: «Варто зазначити, що в деяких сучасних дослідженнях до ієрархів неправомірно відносять і церковних діячів нижчого сану, наприклад, ігуменів чи архімандритів» (с. 65), – слід було б навести посилання на роботи, котрі зазнали критики.

7. Висновки про духовні цінності й орієнтири українських архієреїв суттєво збагатилися б завдяки окремому аналізу того, як вони ставилися до канонізації святителя Димитрія (Туптала) 1757 р., а також прославлення як чудотворців Інокентія (Кульчицького) та Йоасафа (Горленка) ще до канонізації першого й початку клопотання про канонізацію другого на початку XIX ст., як і до неофіційного шанування мощей Рафаїла (Заборовського) в склепі Софії Київської.

8. Потребують докладнішого й глибшого аналізу згадки (с. 304, 306, 310, 320–322) про взаємодії архієреїв українського походження зі співвітчизниками-засланцями, а особливо випадки, коли останніх, навіть нереабілітованих, дозволяли залучати до викладацької чи місіонерської діяльності.

9. В роботі трапляються повтори окремих тверджень і цитат. Як от:

- а) «Вони вбачали себе вищою провідною верствою, яка непідвладна світській владі. Протилежних поглядів у цьому питанні дотримувався Феофан Прокопович з його теорією юридичного підпорядкування Церкви світській владі» (с. 235) і «Більшість преосвященних вбачали себе вищою провідною

верствою, яка не підвладна світській владі, водночас протилежних поглядів у цьому питанні дотримувався Феофан Прокопович з його теорією юридичного підпорядкування Церкви світській владі» (с. 537);

б) «Особисто архієрей Веніамін склав першу граматику чуваської мови, яку було опубліковано, як вважають, 1769 р. у Санкт-Петербурзі за рішенням Академії Наук. Йому належить також першість в укладенні у 1775 р. ще двох граматик – черемиської (марійської) та вотяцької (удмуртської), Санкт-Петербурзі 1775 р. [186, т. 7, с. 644–645]» (с. 324) і «З потреб місійної діяльності серед народів Поволжя митрополит Казанський і Свіязький Веніамін Пуцек-Григорович склав першу граматику чуваської мови, яка була опублікована, як вважають, 1769 р. у Санкт-Петербурзі за рішенням Академії Наук [143, т. 7, с. 644–645]. Йому належить також першість в укладенні ще двох граматик – черемиської (марійської) та вотяцької (удмуртської), виданих також у Санкт-Петербурзі 1775 р. [144; 145]» (с. 506);

в) «Обстоюванням прав і привілеїв Академії займався і митрополит Рафаїл Заборовський. Коли 1738 р. російський уряд намагався обмежити право Академії приймати на навчання молодь різного станового походження, архієрей пояснив усі негативні наслідки такого указу: «Если всѣх учеников, записав в книгѣ, на коштѣ указном содержать (на средства кафедры епископской) и впредь освободить приход и отлученье из училищ кievских заградить, то из зарубежных людей польской и других націй <...> никого не будет, а из малороссіян, которые на своем коштѣ учатся, когда им свободный отпуск из училищ кievских, безохотно разбѣгутся» [10, с. 168–169]» (с. 369) і «Його наступник Рафаїл Заборовський у відповідь на обмеження російським урядом права Академії приймати на навчання молодь різного станового походження зазначав: «Если всѣх учеников, записав в книгѣ, на коштѣ указном содержать, <...> то из зарубежных людей польской и других націй <...> никого не будет, а из малороссіян, которые на своем коштѣ учатся, когда им свободный отпуск из училищ кievских, безохотно разбѣгутся» [10, с. 168–169]» (с. 394).

Втім, названі недоліки не є такими, що суттєво знижують загальний рівень дисертаційного дослідження.

Висновки, які отримала С. Р. Кагамлик, доцільно впровадити передусім у навчальний процес закладів вищої освіти, де викладаються історичні дисципліни (як для студентів-істориків, так і для представників інших спеціальностей), а розвинути дослідження можуть колективи, наприклад, Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича, Інституту історії України НАН України, Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, а також кафедр історії закладів вищої освіти.

Загалом дисертація «Українська православна ієрархія ранньомодерного часу: інтелектуальний та духовний виміри» за змістом, структурою та оформленням відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 (зі змінами, внесеними згідно з постановами КМУ № 656 від 19.08.2015, № 1159 від 30.12.2015 та № 567 від 27.07.2016), засадам академічної доброчесності, є завершеним і комплексним дослідженням актуальної теми, автореферат належно віддзеркалює суть дослідження.

Отже, автор праці Кагамлик Світлана Романівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент –

доцент кафедри історії факультету соціології і права

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний

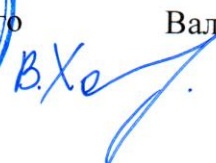
інститут імені Ігоря Сікорського».

доктор історичних наук

Учений секретар КПІ ім. Ігоря Сікорського

 Антоніна КІЗЛОВА

 Валерія ХОЛЯВКО